

Wiesława Gierańczyk^a, Marzena Leszczyńska^a

Ujęcie szczęścia w wielowymiarowych badaniach jakości życia

Streszczenie. Celem artykułu jest zaprezentowanie złożoności i różnorodności podejść metodycznych do badania jakości życia z uwzględnieniem kategorii szczęścia. Podjęto próbę kwantyfikacji subiektywnej jakości życia na podstawie polskich badań, m.in. Badania spójności społecznej (BSS, przeprowadzanego od 2011 r.), Europejskiego badania warunków życia ludności (EU-SILC, od 2005 r.) i Diagnozy społecznej (DS, od 2000 r.) oraz badań międzynarodowych, m.in. Gross National Happiness (GNH, od 1972 r.), Europejskiego badania jakości życia (EQLS, od 2003 r.), Europejskiego sondażu społecznego (ESS, od 2002 r.) oraz Pomiaru dobrobytu narodowego, realizowanego przez Urząd Statystyczny Wielkiej Brytanii (ONS, od 2010 r.).

Przeprowadzone analizy pokazują, że badacze nie przyjęli jednej obowiązującej definicji szczęścia; nie ma również jednego sposobu jego pomiaru. Do wspólnych ujęć badania problematyki szczęścia należy przekonanie, że jakość życia i poczucie szczęścia obywateli są takim samym priorytetem, jak wymierne problemy ekonomiczne.

Słowa kluczowe: jakość życia, szczęście, dobrobyt, subiektywna i obiektywna jakość życia, badanie.

The inclusion of happiness in multidimensional studies of the quality of life

Summary. The objective of the article is to present the complexity and diversity of methodical approaches to study the quality of life, including the category of happiness. An attempt was made to quantify the subjective quality of life based on Polish research, among others, Social Cohesion Research (BSS, conducted since 2011), European Survey of Living Conditions (EU-SILC, since 2005) and Social Diagnosis (DS, from 2000) and international research, among others Gross National Happiness (GNH, from 1972), European Quality of Life Survey (EQLS, since 2003), European Social Survey (ESS, since 2002) and Measurement of National Welfare, implemented by the Office for National Statistics in Great Britain (ONS, from 2010).

The analyzes carried out show that the researchers did not accept one valid definition of happiness; there is also no one way to measure it. Common approaches to studying the problems of happiness include the conviction that the quality of life and the sense of happiness of citizens are the same priority as measurable economic problems.

Keywords: quality of life, happiness, well-being, subjective and objective quality of life, research.

JEL: I31

^a Urząd Statystyczny w Bydgoszczy.

Badania i prace naukowe podejmujące temat jakości życia ludności nie pozostają już tylko domeną ekonomii, w obrębie której narodził się ten termin¹, lecz są prowadzone w ramach wielu dyscyplin naukowych. Zagadnienie jakości życia wzbudza bowiem zainteresowanie przedstawicieli m.in. pedagogiki, psychologii, statystyki czy teoretyków i praktyków zarządzania, co z jednej strony zapewnia szeroką perspektywę interdyscyplinarną, z drugiej jednak przysparza trudności związanych z operacjonalizacją i prowadzi do wielorakiego rozumienia tego pojęcia. Wynika to z różnych interpretacji oraz ze stosowania specyficznych dla poszczególnych dyscyplin naukowych narzędzi i metod pomiaru, a konsekwencją jest piętrzenie się nieścisłości i różnic terminologicznych i pomiarowych oraz niemożność wypracowania jednej spójnej definicji. Zawilości terminologiczne dodatkowo komplikuje dość częste używanie zarówno w publikacjach naukowych, jak i w publicznym dyskursie określeń synonimicznych do pojęcia *jakości życia*, takich jak np.: *poziom życia*, *dobrostan*, *dobrobyt*², *satysfakcja z życia*, *zadowolenie z życia*, a także *szczęście*.

OBIEKTYWNE I SUBIEKTYWNE KATEGORIE JAKOŚCI ŻYCIA

Wśród wielu definicji jakości życia można wyróżnić pewne stałe i powtarzające się elementy, które definicje te systematyzują. Należą do nich czynniki obiektywne i subiektywne. Obiektywna jakość życia jest zbliżona do określeń *warunki życia* czy *poziom życia*. Zazwyczaj obejmuje takie zagadnienia, jak: aktywność ekonomiczna i sytuacja dochodowa, wyżywienie, zasobność materialna, warunki mieszkaniowe, korzystanie z pomocy społecznej, kształcenie dzieci, uczestnictwo w kulturze i wypoczynku, korzystanie z usług systemu ochrony zdrowia, ubezpieczenia i zabezpieczenia emerytalne, postawy proekologiczne itd. (Kanasz, 2015; za: Borys i Rogala, 2008; Czapiński 2009). Można je w stosunkowo prosty sposób wyrazić wartościowo lub ilościowo bądź też przedstawić jako relacje pomiędzy pewnymi zjawiskami. Komplementarna wobec nich pozostaje subiektywna jakość życia, wyrażana w kategoriach odczuć, np. stanów emocji pozytywnych lub negatywnych (satysfakcji i zadowolenia, niezadowolenia itp.) bądź stanów uczuciowych (takich jak szczęście). Subiektywna jakość życia charakteryzuje zatem indywidualne oceny respondentów.

Prowadzenie równoczesnego wskaźnikowego pomiaru obiektywnej i subiektywnej jakości życia wynika ze złożoności relacji między tymi kategoriami. Podstawowe znaczenie dla kierunku ich analizy ma twierdzenie Campbella o ograniczonej substytucji między wskaźnikami obu rodzajów jakości życia (Campbell, 1976; za: Borys, 2015). Płyną stąd dwa ważne dla statystycznych badań jakości życia wnioski:

- 1) nie istnieje jednoznaczny związek między jakością obiektywną i jakością subiektywną. Wyjaśnia to w dużym stopniu, dlaczego bogactwo materialne nie

¹ Po raz pierwszy terminu *jakość życia* użył Artur Pigou w 1920 r. w książce o ekonomii, dobrobycie i pomocy społecznej, w której poruszał problemy wsparcia rządowego dla klas niższych i jego wpływu na ich poziom życia oraz na finanse państwowe (Woźniak, 2015).

² Sytuację utrudniają różne tłumaczenia pojęcia *well-being*.

zawsze zapewnia szczęście i dlatego ubóstwo materialne nie zawsze oznacza brak szczęścia oraz dlatego dobra materialne nieustannie mnożone dostarczają coraz mniej satysfakcji;

2) wskaźniki dotyczące jakości obiektywnej (tzw. warunków życia) nie mogą zastąpić wskaźników jakości subiektywnej opartych na szacowaniu odczucia zadowolenia (Borys, 2015).

Przyjęta przez GUS koncepcja pomiaru jakości życia nawiązuje zarówno do zaleceń międzynarodowych, jak i do bogatej tradycji polskich badań w tym zakresie³. Zgodnie z ową koncepcją statystyczny pomiar jakości życia uwzględnia wieloaspektowy charakter tego pojęcia. W założeniu pomiar jakości życia obejmuje całokształt obiektywnych warunków, w jakich człowiek żyje, a także odczuwaną przez poszczególne osoby subiektywną jakość życia, określaną też jako *dobrobyt subiektywny* (GUS, 2017).

Od strony metodologicznej statystyczny pomiar jakości życia powinien opierać się na należycie zbudowanych wskaźnikach, spełniających następujące warunki:

- poprawność merytoryczna, czyli konieczność występowania związku merytorycznego wskaźnika z opisywanym zjawiskiem;
- poprawność formalna, która jest oceniana na podstawie ogólnych zasad budowy poprawności wskaźników;
- pojemność, czyli reprezentowanie — poprzez ocenę liczbową — szerszej grupy zjawisk cząstkowych niż tylko tego zjawiska cząstkowego, które wskaźnik bezpośrednio opisuje;
- normatywność — oznaczająca, że zmiana wartości wskaźnika jest oceniana jako społecznie pozytywna albo społecznie negatywna;
- systemowość — oznaczająca, że dany wskaźnik należy do pewnego szerszego systemu (Panek, 2014).

Szczególnie pożądana jest przynależność wskaźników do szerszego systemu, oznaczającego zbiór wzajemnie powiązanych elementów, przy czym uwzględniane są tylko takie elementy oraz powiązania między nimi, które mogą być uznane za znaczące z punktu widzenia wspólnych efektów działania (Panek, 2015a)⁴.

³ Warto odwołać się chociażby do prowadzonych przez GUS w latach 80. ubiegłego wieku pod kierunkiem prof. Jana Kordosa prac nad Zintegrowanym Systemem Badań Gospodarstw Domowych, a także do badań zrealizowanych w ramach tego systemu (Szukielojć-Bieńkuńska, 2015).

⁴ Profesor Tomasz Panek poświęca problematyce jakości życia znaczną część swojej pracy badawczej. Między innymi stworzył koncepcję hierarchicznego modelu badania jakości życia w kontekście celów polityki społecznej. Zgodnie z nią pomiar jakości życia stanowi logiczny proces jego modelowania prowadzący od konstrukcji modelu conceptualnego badanej kategorii do jej pomiaru. Model pomiaru jakości życia ma charakter hierarchiczny, gdyż każdy jego komponent jest definiowany w kontekście komponentu poprzedzającego go w trakcie pomiaru. Otrzymany zestaw opisujących go wskaźników powinien tworzyć system pozwalający na szczegółową analizę różnych aspektów jakości życia w ramach wyróżnionych dziedzin i poddziedzin w skali mikro (pojedynczych gospodarstw domowych). Jednakże porównanie różnych aspektów jakości życia, a także uzyskanie jego syntetycznych ocen (zarówno dla poszczególnych poddziedzin i dziedzin jakości życia oraz wszystkich dziedzin łącznie, jak i dla jednostek terytorialnych czy grup gospodarstw domowych/osób) wymaga transformacji wskaźników, a następnie wyboru odpowiedniego systemu ich wag i metody agregacji (za: Panek, 2015b).

Wieloaspektowe badania jakości życia charakteryzują się coraz większą powszechnością i umiędzynarodowieniem, co znajduje odzwierciedlenie m.in. w różnorodności terminologicznej. W literaturze anglojęzycznej stosuje się m.in. takie terminy, jak: *quality of life*, *well-being* oraz *happiness*, jednak trudno jest wskazać definicje pozwalające na precyzyjne ich rozróżnienie. W wielu przypadkach używanie tych określeń wynika z indywidualnej preferencji autora, zależnie od dyscypliny naukowej czy ośrodka akademickiego, z którego się wywodzi. Ogólnie przyjmuje się, że pojęcie *happiness* (szczęście) stosuje się w analizie subiektywnych odczuć jednostki, natomiast pojęcia *well-being* oraz *quality of life* pozwalają łączyć sferę subiektywną i obiektywną (Petelewicz i Drabowicz, 2016), zatem kategoria szczęścia mieści się zarówno w *well-being*, jak i w *quality of life*.

Poziom życia, najogólniej rzecz ujmując, odnosi się do obiektywnej jakości życia. Dobrostan dotyczy natomiast ocen subiektywnych i obejmuje sferę zarówno psychiczną (emocjonalno-mentalną), jak i duchową (sferę uczuć); jest to szerokie ujęcie jakości życia typu „być” (Borys, 2015).

Dobrobyt subiektywny obejmuje postrzeganą jakość życia, tzn. satysfakcję, jaką ludzie czerpią z różnych jego aspektów oraz z życia jako całości, a także elementy dotyczące odczuwanych stanów emocjonalnych oraz systemu wartości (GUS, 2017). Ogólnie dobrobyt związany jest z poziomem zaspokojenia różnorodnych potrzeb (niższego i wyższego rzędu) oraz oceną sytuacji życiowej jednostki lub zbiorowości (Bielak, 2015). Powszechnie wykorzystywanym wskaźnikiem do mierzenia całościowego subiektywnego dobrobytu (*well-being*) jest — jak wskazują B. Christoph i H. H. Noll (2003; za: Petelewicz i Drabowicz, 2016) — satysfakcja z życia (*life satisfaction*). Odpowiada ona indywidualnym ocenom o charakterze kognitywnym dotyczącym ogólnej sytuacji życiowej w kontekście aspiracji, oczekiwań i wartości jednostki. Jak wynika z powyższego, satysfakcja z życia to element dobrostanu, który jest pojęciem szerszym, osadzonym w kontekście funkcjonowania jednostki. Satysfakcję, zadowolenie z życia można więc rozumieć jako refleksyjną ocenę swojego życia jako całości bądź poszczególnych jego obszarów (czy też sumę ocen poszczególnych obszarów), chociaż — jak pisze M. Oleś (2010; za: Petelewicz, Drabowicz, 2016) — ogólne zadowolenie z życia jako całości jest czymś innym, czymś więcej niż zadowoleniem z wielu dziedzin życia.

WIELOZNACZNOŚĆ POJĘCIA SZCZĘŚCIE

Posługiwanie się terminem *szczęście* w nauce również jest dalekie od wymogu jednoznaczności. Badania nad szczęściem to ciekawa, ale bardzo trudna do interpretacji dziedzina, wywołująca burzliwe dyskusje, m.in. nad związkiem szczęścia z modelami rozwoju gospodarczego, zadowoleniem z życia czy satys-

fakcją z różnych jego elementów. Złożoność tego problemu badawczego i trudności w ujęciu znaczenia szczęścia stwarzają przeszkody w opracowaniu odpowiedniego narzędzia badawczego. Każda nauka proponuje własną definicję. Psychologowie postrzegają szczęście jako kwestię osobowości (Argyle, 2004a; Czapiński, 1992; za: Kanasz, 2015), biolodzy skupiają się na procesach neurofizjologicznych, antropologia zajmuje się kulturowym kontekstem szczęścia i dobrostanu (Wikan, 2012; za: Kanasz, 2015), pedagogika zwraca uwagę na wychowanie człowieka szczęśliwego (Majewska-Opiełka, 2006; za: Kanasz, 2015) oraz stworzenie warunków do jak najlepszego rozwoju szczęśliwej jednostki. Filozofowie z kolei analizują szczęście np. w kontekście moralności (Tatarkiewicz, 1979; za: Kanasz, 2015).

Tatarkiewicz na gruncie etyki wyodrębnił cztery rodzaje szczęścia:

- 1) jako powodzenie, pomyślność — szczęśliwemu sprzyja los;
- 2) jako stan intensywnej radości — przy czym ważne jest to, czego się doznaje, a nie źródło tego doznania;
- 3) jako posiadanie największych dóbr dostępnych człowiekowi (eudajmonia) — szczęśliwy jest ten, kto ma dobra, których potrzebuje i którymi się cieszy;
- 4) jako zadowolenie z życia, co ma wyraźnie wymiar subiektywny — człowiek jest sędzią własnego szczęścia (Tatarkiewicz, 2010).

Słownik języka polskiego PWN (Szymczak, 1994) podaje trzy znaczenia wyrazu szczęście:

- 1) pomyślny los, pomyślność, powodzenie;
- 2) uczucie zadowolenia, upojenia, radości; szczęśliwość; to wszystko, co wywołuje ten stan;
- 3) zbieg, splot pomyślnych okoliczności; szczęśliwe zrządzenie losu, pomyślny traf, przypadek.

Już tak zakreślone rozbieżności znaczeniowe potwierdzają trudności, jakie występują w przypadku prób stworzenia jednoznacznej definicji szczęścia.

Nieprecyzyjność definicyjna, specyfika nauk oraz wyjątkowo szerokie spektrum czynników wpływających na doznawanie szczęścia oraz określenie jego poziomu sprawiają, że próby badania tego zjawiska napotykają duże problemy w pomiarze i jego interpretacji. Pomimo tych trudności interdyscyplinarne badania (często międzynarodowe) nad szczęściem cieszą się od lat dużym zainteresowaniem. W artykule podjęto próbę opisanie wybranych badań, jednakże nie z zamiarem przedstawienia ich wyników, lecz w celu omówienia, w jaki sposób dokonuje się w nich rozpoznania poziomu szczęścia wśród respondentów. Dzięki temu uniknięto zapętlenia się w referowanie wielu badań, których tematyka wiąże się z jakością życia i jego subiektywnymi aspektami, ale nie dotyczy bezpośrednio szczęścia. Konieczność dokonania wyboru badań — spowodowana przez mnogość i różnorodność badań poświęconych jakości życia, w tym szczęściu — jest w pewnym stopniu także obciążona subiektywizmem, którego nie sposób wyeliminować.

POMIAR SZCZĘŚCIA W BADANIACH PROWADZONYCH PRZEZ GUS

Badanie spójności społecznej

Próby kwantyfikacji subiektywnej jakości życia, a nawet szczęścia, podejmowane są także w statystyce, np. w Badaniu spójności społecznej (BSS). Pierwszy raz przeprowadzono takie badanie w 2011 r., drugą edycję zrealizowano w 2015 r., a trzecią — w 2018 r. Celem BSS jest zebranie informacji pozwalających na dokonanie wszechstronnej oceny jakości życia Polaków zarówno w wymiarze materialnym, jak i niematerialnym, obiektywnym i subiektywnym. Badanie to wpisuje się w wiele krajowych i międzynarodowych inicjatyw służących wzbogaceniu zasobów informacji statystycznych pozwalających na rzetelną diagnozę różnych aspektów jakości życia, która jest zalecana m.in. w Raplocie Stiglitz-Sena-Fitoussiego⁵ (GUS, 2013). Ze względu na cel niniejszego opracowania najistotniejszą częścią BSS jest ta poświęcona subiektywnemu dobrobytowi, stanowiąca uzupełnienie informacji o charakterze obiektywnym, ponieważ umożliwia pozyskanie wiedzy o stanach emocjonalnych ludzi, zwłaszcza o szczęściu i satysfakcji. Ma to duże znaczenie w planowaniu działań w zakresie polityki społeczno-ekonomicznej, często bowiem odczucia ludzi, a nie obiektywna jakość ich życia, decydują o postawach, zachowaniach i działaniach poszczególnych grup społecznych w sferze życia osobistego i publicznego, w reakcji na prowadzoną politykę gospodarczą i społeczną. Bezspornie zatem najbardziej adekwatnymi miernikami stopnia zadowolenia są oceny dokonywane bezpośrednio przez samych zainteresowanych (Szukielojć-Bieńkuńska i Walczak, 2011).

Oceny samopoczucia w BSS dokonano na podstawie dziewięciu pytań dotyczących częstości doświadczania w ciągu miesiąca poprzedzającego badanie różnych stanów emocjonalnych, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Wychodząc z założenia, że występowanie pojedynczego symptomu (szczególnie jeśli dotyczy to relatywnie krótkiego okresu) stanowi przesłankę wnioskowania na temat „ogólnie dobrego” lub „ogólnie złego” samopoczucia, obliczono dwa wskaźniki złożone stanu emocjonalnego. Jeden to złożony wskaźnik dobrego samopoczucia, mierzony odsetkiem osób w wieku 16 lat i więcej, które w ciągu miesiąca przed badaniem nie doświadczały symptomów złego samopoczucia oraz u których zaobserwowano przynajmniej pięć z dziewięciu symptomów dobrego samopoczucia (tj. przez cały czas lub przez większość dni: czuły się pełne

⁵ Komisja do Rady i Parlamentu Europejskiego pod kierunkiem Josepha Stiglitz oraz Amartya Sena, Daniela Kahnemana, Kennetha Arrowa i Jamsa Heckmana zajęła się kwestią wyjścia poza rachunek produktu krajowego brutto w mierzniu rzeczywistości gospodarczej i społecznej. W Raplocie opublikowanym 14 września 2009 r. Komisja Stiglitz sformułowała postulat opracowania dodatkowych wskaźników opisujących dobrobyt jednostki i społeczeństw oraz zrównoważony rozwój ekonomiczny, społeczny i ekologiczny.

życia; czuły się spokojne i opanowane; czuły, że mają dużo sił i energii do działania; czuły się szczęśliwe; nigdy nie czuły się lub bardzo rzadko: czuły się zdenerwowane; czuły się tak głęboko przygnębione, że nic nie mogło ich podnieść na duchu; czuły się smutne, przybite lub miały chandrę; czuły się wykończone; czuły się zmęczone). Drugi wskaźnik — złożony wskaźnik złego samopoczucia — obliczono jako odsetek osób w wieku 16 lat i więcej, które w ciągu miesiąca przed badaniem doświadczały przynajmniej sześciu z dziewięciu symptomów złego samopoczucia (tj. przez cały czas lub przez większość dni: czuły się bardzo zdenerwowane; czuły się tak głęboko przygnębione, że nic nie mogło ich podnieść na duchu; czuły się smutne, przygnębione lub miały chandrę; czuły się wykończone, wyczerpane; czuły się zmęczone oraz nigdy nie czuły się lub bardzo rzadko czuły się pełne życia; czuły się spokojne i opanowane; czuły, że mają dużo sił i energii do działania; czuły się szczęśliwe) (GUS, 2017).

Analiza danych zebranych w BSS umożliwia wskazanie grup społeczeństwa, które w swojej subiektywnej ocenie doświadczają korzystnych lub niekorzystnych aspektów jakości życia, a także określenie czynników warunkujących te sytuacje oraz relacji zachodzących pomiędzy poszczególnymi wymiarami jakości życia (GUS, 2017). Wyniki badania wskazują ponadto, że odczuwana jakość życia jest efektem oddziaływania wielu czynników, zarówno tych z obszaru obiektywnych warunków życia, jak i tych trudno mierzalnych, wynikających z uwarunkowań o charakterze społecznym czy kulturowym (GUS, 2017).

Europejskie badanie warunków życia ludności (EU-SILC)

Koncepcja wzbogacenia pomiaru dobrobytu o wymiar społeczny⁶ znalazła odzwierciedlenie w opracowanym przez Eurostat zestawie europejskich wskaźników jakości życia, który uwzględnia dziewięć sfer. Osiem wymiarów jakości życia koncentruje się na możliwościach stanowiących sieć zasobów⁷, a ostatni

⁶ Istotny z punktu widzenia mierzenia rozwoju społecznego jest wspomniany już dokument Komisji Europejskiej z 2009 r. *Wyjść poza PKB. Pomiar postępu w zmieniającym się świecie*.

⁷ Dotyczą one następujących obszarów jakości życia: warunki materialne, aktywność produkcyjna/aktywność podstawowa, edukacja, zdrowie, czas wolny i relacje społeczne, bezpieczeństwo ekonomiczne i fizyczne, władza i podstawowe prawa, środowisko życia i środowisko naturalne oraz całościowe doświadczenie życia (Eurostat, 2015), co nawiązuje do opracowanej przez Sena koncepcji możliwości (*capability approach*) do pomiaru dobrobytu. Jej podstawą jest założenie, że jednostki mogą dążyć do szczęścia, gdy mają możliwość wykorzystania posiadanych zasobów w zamierzony sposób. Dopiero wtedy można rzetelnie zmierzyć użyteczność podejmowanych decyzji. Pojawia się jednak problem, gdyż tak pojęte szczęście wymaga: po pierwsze, posiadania zasobów, a po drugie, zaistnienia określonych okoliczności, aby można było wykorzystać zasoby w zamierzony sposób — wówczas jednostka może zacząć funkcjonować tak, aby maksymalizować swój poziom szczęścia. Obserwowane szeregi dotyczą głównie funkcjonowania, natomiast Sen argumentuje, że to możliwości są najbardziej skorelowane ze szczęściem i tym samym z dobrobytem społeczeństwa (Brycz i Czerwonka, 2013).

wymiar odnosi się do ogólnej oceny życia, mierzonej za pomocą trzech podwymiarów: zadowolenia z życia, uczuć (zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, zazwyczaj mierzonych w odniesieniu do konkretnego momentu w czasie) oraz eudajmonii (poczucia sensu i celowości w życiu) (Eurostat, 2015). Wskaźniki kwantyfikujące wymienione wymiary jakości życia gromadzone są w badaniu EU-SILC w ramach modułu „dobrobyt”. GUS przystąpił do EU-SILC w 2005 r., czyli rok po formalnym rozpoczęciu badania w 15 krajach Unii Europejskiej (UE).

Priorytetowym celem EU-SILC jest dostarczenie porównywalnych dla krajów UE danych dotyczących warunków życia ludności, m.in. w zakresie dochodów, ubóstwa i wykluczenia społecznego. Badanie to stanowi zatem ważne źródło danych, które są wykorzystywane do monitorowania realizacji celów strategii rozwojowej UE Europa 2020, wskazujących konieczność zmniejszenia liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym⁸.

Jednostkami badania w EU-SILC są prywatne gospodarstwa domowe oraz osoby w wieku 16 lat i więcej wchodzące w skład tych gospodarstw. Pozyskuje się dane zarówno przekrojowe, jak i longitudinalne⁹. Choć badanie skoncentrowane jest na dochodach, dostarcza także informacji na temat wykluczenia społecznego, warunków mieszkaniowych czy ochrony zdrowia. Dzieje się tak za sprawą dołączania w każdej edycji badania pytań modułowych, które odpowiadają aktualnym potrzebom władzy UE¹⁰. W latach 2013 i 2018 integralną częścią badania był moduł dotyczący subiektywnego dobrobytu. Znalazły się w nim pytania zarówno o zadowolenie z życia i poszczególnych jego aspektów, jak i o poczucie szczęścia (np. proszono o określenie, jak często w ostatnich czterech tygodniach respondent czuł się szczęśliwy).

Prowadzone przez GUS badania dotyczące jakości życia dowodzą podejmowania działań, które zmierzają do zaspokojenia krajowego i międzynarodowego zapotrzebowania na informacje umożliwiające diagnozę oraz obserwację zmian różnych aspektów dobrobytu. Ich specyfiką jest adekwatność — GUS dostosowuje treści kolejnych edycji do rzeczywistych potrzeb użytkowników informacji.

⁸ Do 2005 r. źródłem zbliżonych informacji było badanie budżetów gospodarstw domowych.

⁹ Badania longitudinalne (inaczej badania podłużne) polegają na wykonaniu przynajmniej dwukrotnego pomiaru na tej samej próbie badanych, w odstępie dłuższego czasu; mają one charakter całościowy, a uzyskanie informacji na temat szerokiego zakresu zmiennych umożliwia precyzyjną obserwację zachodzących zmian.

¹⁰ Dodatkowy zestaw pytań dotyczył: w 2005 r. międzypokoleniowego przekazywania ubóstwa, w 2006 r. uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym, w 2007 r. warunków mieszkaniowych, w 2008 r. nadmiernego zadłużenia i wykluczenia finansowego, w 2009 r. kwestii związanych z niedostatkami materialnymi, w 2010 r. podziału zasobów w gospodarstwie domowym, w 2011 r. międzypokoleniowego dziedziczenia niekorzystnych sytuacji życiowych, w 2012 r. ponownie warunków mieszkaniowych, w 2014 r. deprywacji materialnej, w 2015 r. uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym oraz deprywacji materialnej; w 2016 r. dostępu do usług, a w 2017 r. zdrowia i zdrowia dzieci. Na 2019 r. zaplanowano badanie międzypokoleniowego przekazywania niekorzystnych sytuacji życiowych, składu gospodarstwa oraz ewolucji jego dochodów (<https://ec.europa.eu/eurostat>).

DIAGNOZA SPOŁECZNA

Zagadnienie szczęścia oraz wyniki prowadzonych nad nim badań są w Polsce ważnym tematem, który analizuje się w kontekście ekonomicznym, psychologicznym, religijnym, socjologicznym czy interdyscyplinarnym. Świadczy o tym m.in. duża liczba publikacji i konferencji naukowych poświęconych temu tematowi. Pojawia się również coraz więcej projektów badawczych, których celem jest m.in. określenie recepty na szczęście czy wskazanie czynników je determinujących. Pomimo bogatego zasobu informacyjnego, jaki mogą przynieść takie inicjatywy, nie dostarczają one reprezentatywnych informacji o całej zbiorowości, a ich wyniki nie pozwalają na jednoznaczne wnioskowanie.

Pewnym źródłem informacji o poczuciu szczęścia Polaków są wyniki cyklicznie prowadzonego badania panelowego Diagnoza społeczna, zaprojektowanego przez Radę Monitoringu Społecznego. Badanie to jako jedyne dostarcza reprezentatywnych danych na temat poczucia szczęścia Polaków, osadzonego w szerszym kontekście¹¹. Dotychczas zrealizowano osiem rund badania, pierwsze w 2000 r. (od 2003 r. co dwa lata).

Diagnoza społeczna ma charakter kompleksowy, co wyraża się m.in. w uwzględnieniu w jednym badaniu wszystkich ważnych aspektów życia gospodarstw domowych i ich członków, zarówno w wymiarze ekonomicznym (np. dochody, zasobność materialna, oszczędności czy kredyty), jak i pozaekonomicznym (np. edukacja, styl życia, uczestnictwo w kulturze, korzystanie z nowoczesnych technologii czy dobrostan psychiczny i wiele innych). Pozaekonomiczne aspekty Diagnozy społecznej dotyczą warunków i jakości życia, co odpowiada podziałowi na obiektywne czynniki sytuacji życiowej i na jej psychologiczne znaczenie oceniane subiektywnie przez respondenta. Jednostką badaną w przypadku warunków życia jest gospodarstwo domowe, a w przypadku jakości życia — jego członkowie (niemniej jednak w ocenie jakości życia uwzględniane są także informacje z ankiety dla gospodarstwa domowego). Warunki życia mierzy

¹¹ Agencja badawcza TNS Polska na zlecenie Vanquis Bank we wrześniu 2014 r. na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej Polaków przeprowadziła badanie Szczęście w życiu Polaków, którego celem było określenie poziomu szczęścia w naszym społeczeństwie oraz zdiagnozowanie czynników wpływających zarówno pozytywnie, jak i negatywnie na jego odczuwanie (Grzybowska, 2014). Badania nad zadowoleniem z życia, zawierające pytania o szczęście w życiu, od 1994 r. corocznie prowadzi Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). W celu uzyskania rzeczowych wyników CBOS posługuje się m.in. trzema prostymi pytaniami: czy respondent uważa się za osobę szczęśliwą, czy raczej pechową, czy jest zadowolony ogólnie z całego swojego życia oraz jak bardzo jest zadowolony bądź niezadowolony z poszczególnych jego aspektów: ze swoich dzieci; ze swojego małżeństwa; ze swoich przyjaciół, z najbliższych znajomych; ze swojego miejsca zamieszkania; z przebiegu pracy zawodowej; ze swojego stanu zdrowia; z materialnych warunków bytu; ze swojego wykształcenia, kwalifikacji; ze swoich perspektyw życiowych; ze swoich dochodów i sytuacji finansowej (Feliński, 2013). Są to jednak badania, które nie wpisują się w kompleksowy kontekst badania jakości życia, ponieważ nie obejmują obiektywnej i subiektywnej jakości życia.

się metodą wywiadu bezpośredniego przeprowadzanego z przedstawicielem gospodarstwa domowego (osobą najlepiej zorientowaną w jego sytuacji). Jakość życia mierzy się natomiast metodą samodzielnego wypełniania kwestionariusza przez wszystkich dostępnych członków badanych gospodarstw domowych w wieku 16 lat i więcej (Czapiński i Panek, 2015).

Zagadnienia jakości życia respondentów indywidualnych obejmują pytania z zakresu m.in.: ogólnego dobrostanu psychicznego (w tym poczucia szczęścia i zadowolenia z życia), zadowolenia z poszczególnych dziedzin i aspektów życia czy subiektywnej oceny materialnego poziomu życia. Wymiar poznawczy ogólnego dobrostanu psychicznego mierzony jest za pomocą dwóch skal: oceny całego dotychczasowego życia oraz oceny minionego roku. Inne pytania tej części kwestionariusza odwołują się również do koncepcji cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 2015).

Diagnoza społeczna uwzględnia wiele obszarów, które mają wpływ na szczęście. Jej scenariusz godzi wymiar subiektywny z obiektywnymi czynnikami składającymi się na jakość życia. Pomimo zadania tylko trzech pytań bezpośrednio dotyczących oceny szczęścia autorom badania udało się skorelować uzyskane odpowiedzi z wieloma cechami społeczno-demograficznymi respondentów. Dzięki pogłębionej analizie statystycznej Diagnoza przedstawia zagadnienie szczęścia m.in. w kontekście ogólnego poczucia szczęścia Polaków, szans na znalezienie stałego partnera i założenie rodziny, stanu cywilnego, a także warunków udanego, szczęśliwego życia.

Problematyką jakości życia, także w jej subiektywnym wymiarze, interesuje się wiele ośrodków akademickich i badawczych, fundacji czy organizacji krajowych, co dowodzi świadomości, że pojedynczy człowiek w powiązaniu z innymi podmiotami odgrywa znaczącą rolę w systemie gospodarczym, a rozpoznanie jego subiektywnych opinii i ocen jest niezbędne do wyjaśnienia wielu procesów zachodzących w tym systemie. Aby jednak zrozumieć i móc analizować zmiany dotyczące poziomu życia i satysfakcji z niego czy poziomu szczęścia obywateli, prowadzone badania muszą mieć zinstytucjonalizowaną formę.

POMIAR SZCZĘŚCIA W WYBRANYCH BADANIACH MIĘDZYKRAJOWYCH

Przez wiele lat postulat, aby dane opisujące poczucie szczęścia obywateli stanowiły — oprócz wskaźników ekonomicznych — jeden z komponentów świadczących o stanie społeczeństwa, nie był traktowany poważnie. Dziś podejście to budzi coraz mniej kontrowersji, a w wielu krajach świata stało się punktem odniesienia.

Już w 1972 r. władze Bhutanu odrzuciły założenie, że podstawowym miernikiem rozwoju kraju jest PKB, i zaproponowały, aby rozwój i dobrobyt mierzyć poziomem szczęścia. Wskaźnik *Gross National Happiness* (GNH, co można przetłumaczyć jako „szczęście narodowe brutto”) wyznacza właśnie poziom

szczęścia, a także zdrowia (fizycznego, duchowego i społecznego) oraz czystości środowiska naturalnego (Khaleeli, 2012). We Francji w 2008 r. prezydent Nicolas Sarkozy powołał Międzynarodową Komisję ds. Pomiaru Wyników Gospodarczych i Postępu Społecznego, która — udowadniając niewystarczalność i zwodniczość PKB w ocenie dobrobytu — szukała pełniejszych niż dotychczas sposobów mierzenia szczęścia społeczeństwa. Komisja rekomendowała posługiwanie się w szerszym zakresie mierzalnymi obiektywnymi miarami dobrobytu (czy raczej dobrostanu), jak również wskaźnikami szczęścia (Stiglitz, Sen i Fitoussi, 2013). Również Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju oraz Eurostat, a także niektóre krajowe urzędy statystyczne w coraz większym stopniu doceniają wagę danych dotyczących subiektywnego dobrobytu i jego uwarunkowań w budowaniu obrazu zarówno statystycznego mieszkańca, jak i oceny ogólnego dobrobytu społeczeństw. Komisja ds. Pomiaru Wyników Gospodarczych i Postępu Społecznego w sprawozdaniu za 2009 r. rekomendowała urzędom statystycznym zbieranie tego typu danych¹² (Komisja Wspólnot Europejskich, 2009).

Europejskie badanie jakości życia (EQLS)

Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy (Eurofound), której misją jest zapewnienie lepszych warunków życia i pracy oraz poprawa jakości życia, od 2003 r. ze szczególną uwagą przygląda się obiektywnym i subiektywnym aspektom dobrostanu, zarówno w wymiarze społecznym, jak i indywidualnym. Te i inne ważne ze społecznego punktu widzenia kwestie podjęte zostały w badaniu pn. Europejskie badanie jakości życia (EQLS)¹³. Wychodzi ono naprzeciw oczekiwaniom polityków, szczególnie w zakresie polityki społecznej. Koncepcja badania jakości życia opracowana przez Eurofound uwzględnia rekomendacje i rozwiązania ustalone w ramach takich inicjatyw, jak: *Commission on the measurement of social progress* (Komisja SSF), *Wyjść poza PKB* (KE) oraz *Better life initiative* (OECD). Koncepcja badania jakości życia

¹² Z inicjatywy centralnego urzędu statystycznego we Włoszech (Istat) i pod jego nadzorem w 2010 r. powołano specjalną grupę sterującą w związku z realizacją projektu *Dobrobyt trwały i sprawiedliwy* (BES — *Benessere equo e sostenibile*). W celu opracowania wspólnej definicji postępu i dobrobytu włoskiego społeczeństwa zidentyfikowano 129 wskaźników i pogrupowano je w 12 wymiarach dobrobytu: zdrowie; edukacja; równowaga między życiem zawodowym a prywatnym; ekonomiczny dobrobyt; relacje międzyludzkie; polityka; bezpieczeństwo; subiektywny dobrobyt; krajobraz i dziedzictwo kulturowe; środowisko; innowacje, badania i kreatywność; jakość usług. Przeprowadzane corocznie badania gospodarstw domowych uwzględniają następujące zagadnienia w wymiarze subiektywnego dobrobytu: zadowolenie z życia, zadowolenie z czasu wolnego, pozytywna ocena przyszłych perspektyw, negatywna ocena przyszłych perspektyw (Istat, 2018).

¹³ W badaniu analizowane są: zatrudnienie, dochody, wykształcenie, warunki mieszkaniowe, rodzina, zdrowie i równowaga między pracą a życiem osobistym, poziom zadowolenia osobistego, poziom satysfakcji z życia oraz postrzeganie jakości społeczeństwa (Eurofound, 2017).

w ramach EQLS opiera się na założeniu integralności trzech sfer życia: fizycznej, psychicznej i duchowej (uczuciowości). Podstawą badań jest zaproponowana przez Erika Allardta triada HBL (*Having, Being, Loving*), czyli „mieć, być i kochać” (Borys, 2015), która stanowi jedną z pierwszych koncepcji holistycznego podejścia do pomiaru jakości życia.

EQLS realizowane jest w cyklu czteroletnim w krajach członkowskich UE oraz w krajach z nimi sąsiadujących; dotychczas odbyły się edycje 2003, 2007, 2011 i 2016. Badanie to stanowi uznane narzędzie do monitorowania i analizowania jakości życia w UE. Uwzględnia się w nim wymiar obiektywny oraz subiektywne poczucie dobrostanu, w tym szczęścia. Z ośmiu określonych tu obszarów jakości życia jeden odnosi się bezpośrednio do samopoczucia respondenta. Uczestnicy badania są proszeni o określenie w dziesięciostopniowej skali, na ile czują się szczęśliwi (1 — jestem bardzo nieszczęśliwy, 10 — jestem bardzo szczęśliwy), a także o określenie swojego poczucia satysfakcji (ogólnie z życia oraz z różnych jego sfer) oraz o wskazanie, jak postrzegają swoje życie (np. z optymizmem, z poczuciem, że ma ono sens).

Na przestrzeni lat w EQLS opracowano wiele cennych wskaźników, które uzupełniają tradycyjne wskaźniki wzrostu gospodarczego i standardów życia. Wskaźniki EQLS mają równie wyrazisty charakter jak PKB, a to, że w większym stopniu uwzględniają aspekty środowiskowe i społeczne zmian, stanowi o ich przydatności w procesie podejmowania decyzji i prowadzeniu publicznej debaty w skali UE i krajów ją tworzących (Eurofound, 2017).

Europejski sondaż społeczny

Europejski Sondaż Społeczny (ESS), zainicjowany przez Komitet Ekspertów Europejskiej Fundacji Nauki (European Science Foundation), jest jednym z największych i najważniejszych projektów badawczych. Zamysł prowadzenia takiego badania wynikał przede wszystkim z przekonania, że w działaniach na rzecz integracji europejskiej zbyt mało uwagi poświęca się kwestiom społecznym (Sztabiński i Sztabiński, 2006), a metodologia dotychczasowych badań nie pozwalała na dokonywanie efektywnych porównań międzynarodowych. Badanie ESS jest realizowane co dwa lata. Pierwsza edycja odbyła się w 2002 r.; przystąpiły do niego 22 państwa, w tym Polska. Najwięcej państw — 31 — wzięło udział w czwartej edycji, natomiast w 2016 r. liczba ta spadła do 23.

Podstawowym celem ESS jest analiza, diagnoza i wyjaśnienie relacji, postaw, przekonań oraz zachowań zróżnicowanej populacji Europy. Tematyka badania obejmuje zagadnienia o kluczowym znaczeniu dla zrozumienia zmian zachodzących we współczesnym społeczeństwie. Poza ogromnymi walorami poznawczymi niewątpliwą zaletą ESS — dzięki odpowiedniemu doborowi próby badawczej — jest możliwość formułowania wniosków dotyczących sytuacji, opinii i poglądów całego społeczeństwa. Dodatkowym atutem badania jest wypracowanie

wanie najbardziej zaawansowanej i rzetelnej metodologii w dziedzinie nauk społecznych¹⁴.

Część stała kwestionariusza, poza subiektywnym dobrostanem, obejmuje następujące bloki tematyczne: media i zaufanie społeczne, polityka, dyskryminacja i wykluczenie społeczne, religia oraz tożsamość narodowa i etniczna, a także ocena stanu zdrowia oraz poczucie bezpieczeństwa osobistego, charakterystyka społeczno-demograficzna oraz skala ludzkich wartości. Najważniejsze dla badaczy szczęścia jest to, że zarówno w części stałej badania, jak i w częściach rotacyjnych uwzględnia się problematykę subiektywnego dobrostanu. Respondenci wskazują m.in. na dziesięciostopniowej skali, w jakim stopniu czują się szczęśliwi.

W trzeciej (2006 r.) i szóstej (2012 r.) edycji badania w części rotacyjnej¹⁵ szczegółowo badano dobrostan osobisty i społeczny, zadowolenie z pracy, dochody i poziom życia, ogólne zadowolenie z życia, samopoczucie w ostatnim okresie oraz pomoc innym ludziom. W 2012 r. powtórzono moduł z 2006 r. w zmienionych warunkach ekonomicznych, wprowadzono także nowe wskaźniki dobrostanu oraz dodano pytania dotyczące czynników (przede wszystkim zachowań) wpływających na dobrostan (IFIS PAN). Przygotowano 39 pytań sondujących wspomniane kwestie, w tym pytanie o to, przez jaką część ostatniego tygodnia (przed badaniem) respondent czuł się szczęśliwy.

Wyniki ESS, obejmującego wielorakie obszary życia społecznego, są niewątpliwie ważne w dyskusji nad dokonującymi się zmianami społeczno-kulturowymi i oceną szczęścia przez społeczeństwo.

Pomiar dobrobytu narodowego w Wielkiej Brytanii

W 2010 r. Urząd Statystyczny Wielkiej Brytanii (Office for National Statistics — ONS) podjął się organizacji badania służącego pomiarowi narodowego dobrobytu, w tym wypracowania właściwych jego mierników. Interesującym rozwiązaniem było dodanie do kwestionariusza spisu powszechnego w 2011 r. (Annual Population Survey — APS) czterech pytań dotyczących subiektywnego dobrobytu. Dzięki takiemu podejściu udało się uzyskać wiarygodne wyniki do

¹⁴ Wyrazem uznania dla poziomu metodologicznego ESS było uhonorowanie projektu w 2005 r. Nagrodą Kartezjusza — najbardziej prestiżową nagrodą w Europie w dziedzinie nauki, przyznawaną przez KE za „doskonałość w dziedzinie badań naukowych” („excellence in scientific research”). Wówczas po raz pierwszy w historii nagrody został nią uhonorowany projekt w dziedzinie nauk społecznych (Sztabiński i Sztabiński, 2006).

¹⁵ W pozostałych edycjach badania w części rotacyjnej kwestionariusza podjęto następujące tematy: zmiany klimatu i wykorzystanie energii; sprawiedliwość społeczna, opieka państwa, zabezpieczenia socjalne; imigracja; zdrowie; rozumienie i ocena demokracji; rodzina, praca a dobrostan; zaufanie do wymiaru sprawiedliwości: policji i sądów; opieka państwa, zabezpieczenie społeczne i podatki; status grup wiekowych, stereotypy i uprzedzenia związane z wiekiem; czas życia — przebieg życia; moralność ekonomiczna; imigracja i azyl; zaangażowanie obywatelskie.

wykorzystania w oficjalnej debacie. Spis trwał od kwietnia 2011 r. do marca 2012 r. Liczna próba badawcza (165 tys. osób wieku 16 lat i więcej, bez dorosłych mieszkających w zakładach komunalnych, np. w domach opieki, schroniskach dla bezdomnych, więzieniach itp.) pozwoliła na zbadanie wielu podgrup populacji Wielkiej Brytanii, a wyniki dostarczyły oficjalnych danych m.in. na temat poczucia szczęścia. Dane ze spisu są wykorzystywane w corocznych krajowych szacunkach dobrobytu narodowego w Wielkiej Brytanii.

Cztery pytania eksplorujące subiektywny dobrobyt (w tym jedno bezpośrednio dotyczące szczęścia) zaproponowane przez ONS zostały wcześniej skonsultowane ze środowiskiem naukowym. Pierwsze pytanie dotyczyło ogólnej oceny zadowolenia z życia¹⁶ w skali od 0 do 10, gdzie 0 oznaczało „w ogóle nie”, a 10 — „całkowicie/bardzo”, zaś kolejne dwa — odczuwanych doznań pozytywnych i negatywnych („Jak bardzo szczęśliwy(-a) byłeś/byłaś wczoraj?”¹⁷ oraz „Jak bardzo byłeś/byłaś wczoraj zatroskany(-a) czy zestresowany(-a)?”¹⁸). W czwartym pytaniu respondenci oceniali, na ile to, co robią w życiu, uznają za wartościowe¹⁹. Pytania te są traktowane jako wzorcowe dla pomiaru subiektywnego dobrobytu i wykorzystywane w wielu innych badaniach, zarówno prowadzonych przez ONS, jak i przez Uniwersytet w Oxfordzie, Departament Zdrowia czy Ministerstwo Obrony (ONS, 2016).

Dzięki umieszczeniu powyższych pytań w ogólnonarodowym spisie powszechnym dostarczającym obiektywnych danych o respondentach, takich jak: płeć, wiek, klasa społeczno-ekonomiczna, pochodzenie etniczne, tożsamość narodowa, kraj urodzenia, przynależność religijna, stan zdrowia, dochody, sytuacja na rynku pracy czy stan cywilny, ONS określił poziom szczęścia mieszkańców Wielkiej Brytanii i jego determinanty.

W 2013 r. ONS przeprowadził zogniskowany wywiad grupowy, z którego wynikało, że terminem bardziej zrozumiałym niż *subiektywny dobrobyt* jest *dobrobyt osobisty*. Od tego czasu w pytaniach sondujących dobrobyt narodowy Wielkiej Brytanii, a także w płynących z nich wnioskach używa się tego drugiego określenia.

PODSUMOWANIE

Zainteresowanie badaczy problematyką szczęścia — czy szerzej: jakości życia — świadczy nie tylko o złożonej naturze tych pojęć, ale przede wszystkim o dokonujących się zmianach społecznych, które chcemy rozumieć i wyjaśniać.

Koncepcja pomiaru jakości życia we wszystkich przedstawionych badaniach uwzględnia wieloaspektowy charakter tego pojęcia oraz nadaje duże znaczenie

¹⁶ Overall, how satisfied are you with your life nowadays?

¹⁷ Overall, how happy did you feel yesterday?

¹⁸ Overall, how anxious did you feel yesterday?

¹⁹ Overall, to what extent do you feel the things you do in your life are worthwhile?

miarom subiektywnym. W opisanych projektach zauważa się tendencję do uwzględniania sfery emocji i uczuć, szczególnie szczęścia. Dążenie do szczęścia i dobrostanu zostało uznane za podstawowy, uniwersalny cel ludzkiego życia na całym świecie. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w rezolucji A/RES/66/281 z 28 czerwca 2012 r. podkreśliło konieczność włączenia kwestii szczęścia do polityki społecznej, postulując zrównoważony rozwój uwzględniający nie tylko potrzeby materialne, lecz także dotyczące subiektywnego dobrostanu (Kanasz, 2015).

Przytoczone badania dowodzą, że skoro nie ma jednej obowiązującej definicji szczęścia, nie ma również jednego sposobu jego pomiaru. Działania badaczy w tym obszarze mają jednak wiele cech wspólnych, przede wszystkim przekonanie, że jakość życia oraz poczucie szczęścia obywateli są tak samo ważne, jak wymierne problemy ekonomiczne. Nieuwzględnienie nierówności w subiektywnej jakości życia może prowadzić do rozdzwienku między uśrednionymi danymi statystycznymi a odczuciami ludzi, których te statystyki dotyczą. Niewątpliwie nadal istnieje konieczność współpracy na forum krajowym i międzynarodowym nad pełniejszą harmonizacją przyjętych rozwiązań metodologicznych oraz stosowanych definicji w celu zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania na informacje dotyczące różnych aspektów dobrobytu społecznego. Warto zarekomendować inwestycje w długookresowe badania, które pozwolą na lepszą identyfikację cech indywidualnych respondentów.

BIBLIOGRAFIA

- Bielak, R. (2015). Jakość życia w świetle strategii rozwoju. Dylematy pomiaru. *Wiadomości Statystyczne*, (6), 23—29.
- Borys, T. (2015). Typologia jakości życia i pomiar statystyczny. *Wiadomości Statystyczne*, (7), 1—18.
- Borys, T., Rogala, P. (red.). (2008). Quality of life on local level — an indicators — based study. Warszawa: United Nations Development Programme.
- Brycz, M., Czerwonka, L. (2013). Koncepcja możliwości Amartyi Kumar Sena a dobrobyt w Unii Europejskiej. *Przegląd Zachodniopomorski*, 28, 67—81.
- Czapiński, J. (2009). Indywidualna jakość życia. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków* (s. 151—174). Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Czapiński, J. (2015). Indywidualna jakość i styl życia. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków* (s. 200—331). *Contemporary Economics*, 9(4). DOI: 10.5709/ce.1897-9254.190.
- Czapiński, J., Panek, T. (2015). Wstęp. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków* (s. 13—15). *Contemporary Economics*, 9(4). DOI: 10.5709/ce.1897-9254.176.
- Eurofound. (2017). *Europejskie badania jakości życia (EQLS)*. Pobrane z: <https://www.eurofound.europa.eu/pl/surveys/european-quality-of-life-surveys>.
- Eurostat. *Income and Living Conditions, ad-hoc modules*. Pobrane z: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/ad-hoc-modules>.

- Eurostat. (2015). *Quality of life indicators — measuring quality of life*. Pobrane z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_measuring_quality_of_life#8.2B1_dimensions_of_quality_of_life.
- Feliksiak, M. (2013). *Zadowolenie z życia. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Grzybowska, K. (2014). *Jak wielu jest w Polsce obywateli, którzy mogą pochwalić się szczęśliwym życiem? Co najmniej 91 procent!* Pobrane z: <https://wpolityce.pl/polityka/219846-jak-wielu-jest-w-polsce-obywateli-ktorzy-moga-sie-pochwalic-szczesliwym-zyciem-co-najmniej-91-procent>.
- GUS. (2013). *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*. Warszawa: GUS.
- GUS. (2017). *Jakość życia w Polsce. Edycja 2017*. Warszawa: GUS.
- IFiS PAN. *Tematyka Europejskiego Sondażu Społecznego*. Pobrane z: <http://www.ifispan.pl/ess/tematyka-ess/>.
- Istat. (2018). *Well-being and sustainability*. Pobrane z: <https://www.istat.it/en/well-being-and-sustainability>.
- Kanasz, T. (2015). *Uwarunkowania szczęścia. Socjologiczna analiza wyobrażeń młodzieży akademickiej o szczęściu i udanym życiu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Khaleeli, H. (2012). *Mały kraj, który może zmienić świat*. Pobrane z: <https://archiwum.businessinsider.com.pl/swiat/maly-kraj-ktory-moze-zmienic-swiat/76l9b>.
- Komisja Wspólnot Europejskich (2009). *Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego Wyjść poza PKB. Pomiar postępu w zmieniającym się świecie*. Pobrane z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5993/2/1/wyjsc_poza_pkb.pdf.
- ONS (2016). *Personal Well-being frequently asked questions*. Pobrane z: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/wellbeing/methodologies/personalwellbeingfrequentlyaskedquestions>.
- Panek, T. (2014). Poziom i jakość życia, w: T. Panek (red.), *Statystyka społeczna* (s. 124—173). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Panek, T. (2015a). Jakość życia gospodarstw domowych w Polsce w układzie wojewódzkim. *Zeszyty Naukowe Instytutu Statystyki i Demografii SGH*, (46), 2—111.
- Panek, T. (2015b). Hierarchiczny model pomiaru jakości życia. *Wiadomości Statystyczne*, (6), 1—22.
- Petelewicz, M., Drabowicz, T. (2016). *Jakość życia — globalnie i lokalnie. Pomiar i wizualizacja*. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Stiglitz, J. S., Sen, A., Fitoussi, J. P. (2013). *Błąd pomiaru. Dlaczego PKB nie wystarcza*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- Sztabiński, P. B., Sztabiński F. (2006). Europejski Sondaż Społeczny: integracja w dziedzinie badań. W: H. Domański, A. Ostrowska, P. B. Sztabiński (red.), *W środku Europy? Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego* (s. 13—25). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Szukielój-Bieńkuńska, A. (2015). Pomiar jakości życia w statystyce publicznej. *Wiadomości Statystyczne*, (7), 19—32.
- Szukielój-Bieńkuńska, A., Walczak, T. (2011). Statystyczny pomiar postępu społeczno-gospodarczego w zmieniającym się świecie. *Wiadomości Statystyczne*, (7/8), 9—30.
- Szymczak, M. (red.). (1994). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tatarkiewicz, W. (2010). *O szczęściu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Woźniak, Z. (2015). Cykliczne badania jakości życia narzędziem wsparcia miejskiej strategii rozwoju. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, (1), 79—99.